

Gaál Botond

Az ember titka: test, lélek, szellem¹

Bevezetés

Témánkat Sipka Sándor professzor javasolta a hetedik Tudomány és Teológia Konferencia záró alkalmán 2005-ben. Azt kérte, hogy egy külön alkalmat szenteljünk a *lélek* kérdéskörének. Mostani tudományos ülésünk főtémája ezért kapta *Az ember mint lélek* címet. A korábbi alkalmainkon oly sokszor foglalkoztunk az emberrel, az ember eredetével, a természethez való viszonyával, a mindenségnek az emberrel való kapcsolatával, aztán a tudományos gondolkodás szerkezetével, rendjével, szabadságával, nyitottságával, de hogy az ember lélek is, azt nagyon keveset emlegettük. Nem is csodálom, mert ez nagyon bonyolult kérdés. Bevezető gondolataimban erről szeretnék szólni vázlatosan.

Eredetileg ezeket a tudományos üléseket a teológusok és a természettudósok találkozájának szántuk, amelyek során – tervünk szerint – egy békés dialógusban megannyi kérdésre adunk majd választ, vagy éppen nyitva is hagyunk kérdése-

1 Megnyitó beszéd a nyolcadik Tudomány és Teológia Konferencián 2007. november 15-én, a Debreceni Református Kollégium dísztermében. A köszöntő szavakból idézünk: „Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégeink! Végh László barátommal együtt tisztelettel és szeretettel köszöntöm a nyolcadik Tudomány és Teológia Konferenciára eljött valamennyi kedves vendégünket. Külön köszöntjük az Erdélyből, Kárpátaljáról és Felvidékről érkezett tudós barátainkat. Szívvel örülünk, hogy a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából a természettudósok és a teológusok e baráti körének találkozájára ilyen nagy számú érdeklődő hallgatóság jelenlétében kerül sor. Az első négy konferenciánkat ebben a teremben rendeztük, a következő háromnak a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) adott otthont, most pedig többek kérésére ismét visszajöttünk az ősi Debreceni Kollégiumba. Nekünk igazán jólesett a Debreceni Egyetem jó néhány professzorának az a kedves kívánsága, hogy bár nagyon jó és szép a DAB nagyterme, de nekik valamilyen képpen hiányzik a Debreceni Kollégium ihlető hangulata. ... A Magyar Tudomány Ünnepét méltó helyen ünnepeljük, mert ez a Kollégium a magyar tudományos élet egyik legnagyobb történelmi szentélye. Megítélésem szerint háromszor válhatott volna egyetemmé. Először a 17. század második felében, amikor Martonfalvi Tóth György, Lisznyai Kovács Pál, Szilágyi Tönköl Márton, Komáromi Csipkés György tanítottak itt. A 18. század második felében már egészen európai egyetemi szintű lett a tudományok művelése a Kollégiumban, amikor is a híres Hatvani István és Szilágyi Sámuel voltak kiemelkedő professzorok. Nem sokkal ezután, a 18. század végén és a 19. század első felében bármikor egyetemmé nyilváníthatták volna a Kollégiumot Budai Ézsaiás, Sinai Miklós, Kerekes Ferenc, Sárospatai Pál, Csécsi Nagy Imre, Lugossy József, Péczely József, Csányi Dániel tanársága idején. Ezek közül néhányan világhírűek voltak.”

ket, mert a mindenkori legjobb tudásunk szerint ez a bölcsőbb megoldás. Valójában így történtek a dolgok hét országos találkozón,² de voltak olyan kérdések is, amelyek mellett elmentünk hangtalanul, arra gondolva, hogy azok mások területére tartoznak, vagy legalább is hittük, hogy ők tudják jobban. Sőt, sokszor azt gondoltuk, hogy bizonyos területek nemcsak hogy a másik félre tartoznak, hanem szinte bizonyosak voltunk benne, hogy ők ismerik is azt. Ilyen volt az emberi lélek kérdése is. Bizonyra arra gondoltunk, hogy ez inkább a teológusok vagy pszichológusok privilegizált sajátja, amelyről ők aránylag megbízható tudással rendelkeznek. De hát ez sem ilyen egyszerű, mert amikor tudományos értelemben szeretnénk szólni magáról a lélekről, bizony, sok tekintetben föltáratlan határterületen, néha pedig ingoványos talajon lépkedünk. Az utóbbi száz esztendőben a teológusok és pszichológusok külön-külön, de egymással karöltve is komoly kutatásokat végeztek, és nem kis tudásra tettek szert e témában, de mégsem mondható, hogy elégedettek volnának. Az etológusok is sokat segítettek, és természetesen az antropológia valamennyi részterületének kutatói is. A dolog bonyolultságát és a nehézségek miéttjét a problémakör történetiségéből ismerhetjük meg jobbára.

A görög és latin világ

Ha csak pár pillanatra belelapozunk a tudománytörténetbe, azt látjuk, hogy Plátón a lelket és a szellemet nemigen különböztette meg. Létrehozott egy dualista szemléletet a test és a lélek (*pszüché*) között. A lélek az emberben valamilyen lényeg, amely a testi világ láthatatlan dolgait szemléli, sőt azt kutatja, mi az állandó, változatlan ebben a világban. A lélek tehát inkább gondolat, amely ebből az érzéki világból elviszi az embert egy tiszta, örökkévaló és halhatatlan világba.³ Arisztotelész viszont a *pszüché*-t inkább a lélek értelmében használja, de már nem állítja így szembe a testtel. Nála külön-külön mindkettő *substantia incompleta*, együtt *substantia completa*.⁴ Hogy aztán Augustinus melyik nagy görög gondolkodó művét olvasta és melyiktől vett át többet, nehéz megállapítani. Előbb inkább Plátón hatását lehet tapasztalni nála,⁵ később azonban egyéni fölfogást képvisel. A görögök számára a lélek tulajdonképpen az ész, az értelem

2 A hét eddigi tudományos ülés előadásai a Debreceni Szemlében és a Confessio-ban jelentek meg. A hatodik és a hetedik konferencia anyaga külön kötetben látott napvilágot a Hatvani István Teológiai Kutatóközpont által létrehozott *Tudomány és teológia* sorozatban. A hatodik kötet: Rend és szabadság a mindenségben. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005. A hetedik kötet: A tudományos gondolkodás nyitottsága. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.

3 Plátón a lélekről a Phaidon című művében értekezik. Vö. Halasy-Nagy József: Az antik filozófia. Danubia kiadás, Budapest, 1934. 151–156.

4 Vö. Előd István: Katolikus dogmatika. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 140.

5 Vö. Előd István: Katolikus dogmatika. I. m. 140.

megnyilvánulása. Augustinust viszont zavarta az, hogy a hellén fölfogás szerint ugyanaz a lélek több embernek is hordozhatja a tudatát, mert így éppen a személy sorsa válik bizonytalanná. Nála ugyanis a személy egyedi, amely az időn keresztül halad az örökkévalóság felé. Ezért Augustinus nem fogadta el a görögöknek azt a fölfogását, mely szerint a lélek valami változatlan, merev entitás volna, hanem nála a lélek inkább az *életet* jelentette.⁶ Ez az elgondolás valamilyen csodás erőnek az emberben való meglétét feltételezte, amelynek a lényegéhez hozzátartozik a bűn, a változás, az Istennel való kapcsolat, s ebből következően az ember szabadsága és lelkének örökkévalósága. Az életet valamilyen isteni résznek tartotta az emberben: *Deus autem tuus etiam tibi vitae vita est.*⁷ Nála tehát az emberi lélek olyasvalami, ami visszaüt a teremtetőjére, nem pedig egyfajta örök princípium, mint a görög gondolkodásban. Itt már előrevetül az a sokféle értelmezés, fölfogás a lélekről, amely később az újkorban egymásnak feszülő vitákat váltott ki. Még mielőtt ezt is megismernénk, nem hagyjuk el az ókort, mert itt érdemes fölfigyelni egy másik jelentős gondolati vonulatra, amely az idők során a lélek értelmezését alaposan befolyásolta, sőt nem kis mértékben alakította. Ez a keresztyén gondolkodás.

A bibliai idők

A keresztyénség magába ölelte mind az Ószövetséget, mind pedig az Újszövetséget. Ami a lélek kérdését illeti, nem lehet ezt a két forrást egymás nélkül tárgyalni, ugyanis mindkettő a teljes ember összefüggésében szemléli a lélek kérdését is. A keresztyénség a kettőt együtt tekinti „*teljes Írásnak*”.⁸ Egyiknek sincs köze a hellén gyökerekhez, legfeljebb bizonyos kifejezéseket, fogalmakat vettek át a keresztyén korszakban, de azokat másként töltötték meg tartalommal. Azt remélhetjük, hogy ez a másfajta szemlélet árnyalni, ugyanakkor gazdagítani fogja a lélekről alkotott képzetvilágunkat.

a) Ószövetségi kor

Ha az ószövetségi fölfogást nézzük, akkor lényegében a lélek és a test együtt alkotja az embert, de nem a lélek az élet forrása, hanem Isten. Ugyanakkor még-

6 Vö. Halasy-Nagy József: Az antik filozófia. I. m. 460.

7 Idézi a Confessiones-ből Halasy-Nagy József, I. m. 460. (A latin idézet lényegét így lehetne visszaadni: Isten élet, amint neked is van életed. – *A szerző fordítása.*)

8 A 2 Tim 3,16 is említi a „teljes Írást”, de akkor ez a kifejezés Pál apostolnál még az Ószövetségre vonatkozott. A kánon kialakulása után, a 4. század legvégétől a ma ismert Ószövetséget és Újszövetséget, tehát együtt a 66 könyvet tekintjük „teljes Írásnak”. Ez a felfogás bizonyos körökben még ma is vitatott.

sem lehet ennyire leegyszerűsíteni a lélek problematikáját a zsidó gondolkodásban. Ugyanis a választott nép szemléletében a lélek összefügg az embert alkotó más entitásokkal, úgymint a testtel, az értelemmel, az ésszel, a bölcs szívvvel, az életerővel, a tudati léttel és más, egyéb emberi „alkatelemmel”.⁹ Mindezeket túl azt is tudnunk kell, hogy az ószövetségi ember nem az akkor ismert, ma pedig közismert filozófiai megközelítéssel szemlélte az embert, mint a görög gondolkodók, vagy a mai filozófusok, hanem annak Teremtőjéhez való viszonyában. Mármost mindkét szempontot figyelembe véve, maguk az ószövetséges tudósok sincsenek egységes állásponton.¹⁰ Ez azért van így, mert a Biblia sem nyújt egységes értelmezést a lélekről. Már csak azért sem, mert az ószövetségi antropológiára vonatkozó megállapítások is különböző korszakból származnak, különböző emberek egymástól eltérő szemléletét tükrözik.

A zsidó ember, amikor az emberi lélekről beszél, leggyakrabban a *nefes* szót használja. Ezt a héber szót szokták aztán a lélek szóval fordítani. Igen ám, de a *nefes* sokkal árnyaltabb tartalommal rendelkezik a héberben, mint amilyen szavakkal a különböző nyelvek, így a magyar is, megpróbálják visszaadni az értelmét. Magában foglalja az egész emberi lét tartalmának, működésének, képességének gazdagságát. Jelentése lehet: lélek, nyak, torok, élet, bölcsesség, tudás, kívánság, vágyakozás, sóvárgás, lehelet, személy.¹¹ Ugyanakkor jelentheti az egész embert is.¹² Csak bizonyos esetekben kapcsolódik Istenhez. Az emberi testet a héber nyelv a *bászár* szóval jelöli, amely inkább ehhez a világhoz való tartozást fejezi ki, ugyanis az állatok teste is *bászár*. Jelentése jobbra hús. Gyakran az egész emberi test vagy a teljes ember jelölésére is használják.¹³ Az emberi gyengeséget, sebezhetőséget, mulandó jelleget fejezi ki.¹⁴ Nyilvánvalóan látszik,

9 Ha a Czeglédy-Hamar-Kállay féle Bibliai lexikont (Sylvester kiadó, Budapest, 1931) tekintjük a lélek, a szív, az értelem, az elme, a lelkiismeret szavaknál, feltételezhetően több mint ezer hivatkozási helyet kellene felsorolnunk.

10 Példaként említünk néhány jellemző esetet. Csia Lajos református teológus hosszan fejtegeti a bibliai teremtéstörténetet, és végül eljut oda, hogy Isten szellemet lehelt az emberbe, s így most már a porból alkotott test és az isteni lehelet (szellem) alkotja lelket. Az előbbi kettő szolgálja az utóbbit, mert a test és a szellem nem tudatos alkatelem, a lélek viszont az. Vö. *Csia Lajos: Bibliai lélektan*. Százszorszép Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 1994. 24.; – Vannak ismeretterjesztő jellegű kiadványok is, amelyek a komolyan gondolkodók számára, nemkülönben a teológiában járatos embereknek rendkívül ellentmondásos képzeteket kínálnak. Ilyen bámulatosan zavaros, a tiszta fogalmiságtól igen távol álló gondolatokat tartalmaz *Lester Sumrall: A teljes ember*. Az emberi szellem, lélek és test. Hit Gyülekezete, 1994. kiadvány; – Annál komolyabb azonban *Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája*. Harmat-PRTA, Budapest, 2001. kiadvány, amely rendszeresen számba veszi az ószövetségi lélek-értelmezés szinte valamennyi lehetséges változatát.

11 Vö. *Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája*. Harmat-PRTA, Budapest, 2001. 26–39.

12 Vö. *Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája*. I. m. 39–45.

13 Vö. *Előd István: Katolikus dogmatika*. I. m. 139.

14 Vö. *Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája*. I. m. 46–52.; *Előd István: Katolikus dogmatika*. I. m. 139.

hogyan mi a *nefes*-t szeretnénk közelebből ismerni. De amit más gondolkodású népek, kultúrák léleknek neveznek, és abba befoglalják az értelmi, „szellemi” tevékenységet is, azt nem egyedül a *nefes* fejezi ki. Mert a zsidó gondolkodás szerint az értelem, a gondolkodás kifejezésére főként a *léb* vagy *lébáb* szó, azaz a szív szolgál. Jelentheti az érzelmet, a kívánságot, a sóvárgást, az elhatározást és az értelmet is. Azt gondolnánk, hogy a szív leginkább az érzelem központja. Az is, de sokkal többször vonatkozik az értelmi tevékenységre. Hans Walter Wolff állapítja meg: „Messze a legtöbb előfordulásában a szív az intellektuális és racionális tevékenységekért felelős, tehát pontosan azokért, amelyeket mi az agynak tulajdonítunk.”¹⁵ Mindebből az látszik, hogy az Ószövetségben is vannak átfedések, ugyanakkor természetes módon megkülönböztetik a lélek funkcióját az értelem funkciójától. – Ha mindehhez még hozzávesszük a *ruach* szót, amelyet szintén lélek vagy szél, fuvallat szóval fordítunk,¹⁶ akkor szinte kibogozhatatlan helyzetbe kerülünk. Életerőt is jelent. Ezt azért nem érdemes itt tárgyalni, mert a *ruach* szó elsősorban Isten lelkét jelöli, amikor pedig az emberrel van kapcsolatban, inkább a leheletet, fuvallatot jelenti és csak nagyon ritkán lehet lélek értelemben használni. Ma azt mondanánk, hogy a *ruach* szó olyasmit jelent, ami erővel mozog, energiát hordoz, mint a szél.¹⁷

b) Újszövetségi kor

Az újszövetségi kor emberét is mélyen elgondolkoztatta a *pszüché* és a *pneuma* közötti különbség.¹⁸ Az előbbi az emberre, az utóbbi Istenre vonatkozik. Végző soron azonban a keresztyénség is jobbra a lélekből és testből álló élőlény szemléletét nyújtja, amikor az emberről szól, de tovább árnyalja az emberről alkotott képet. A keresztyén teológusok ismerték a zsidó vallási gondolkodást, de egy hellenizálódott világban éltek, és ennek a világnak a műveltségét is használták. Az alapokat keresve, mi most csak a bibliai kor fölfogását tekintjük át nagyon vázlatosan.

A híres eset, amikor Jézust megkérdezik a farizeusok, melyik a legfőbb parancsolat, akkor a válaszából fontos antropológiai ismeretek tárulnak eléink. Két helyen is olvashatjuk ezt. Máté evangélista, aki inkább a zsidó hagyomány felől

15 Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája. I. m. 70. A lábjegyzet szerint az idevágó bibliai helyek száma 400.

16 Vö. Hans Walter Wolff: Az Ószövetség antropológiája. I. m. 53-61.

17 Vö. Kustár Zoltán: A Lélek megelevenítő ereje az Ószövetségben, Református Tiszántúl 2006/3, 4-7.

18 Nem akarjuk bonyolultabbá tenni a megértést azzal, hogy a szavak latin megfelelőjét is itt tárgyaljuk. A latinban az *anima* és a *spiritus* szavak adják vissza a *pszüché*-t és a *pneuma*-t. A magyar szellem szó kialakulásának is hosszú és bonyolult története van. Ezt sem részletezzük ebben a tanulmányban.

jött, így jegyezte le: „Szeresd az Urat, a te Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.” (Mt 22,37; 5Móz 6,5)¹⁹ Lukács evangélista, a művelt görög orvos, kissé bővebben fogalmaz: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes erődből és teljes elmédből.” (Lk 10,27) A lélek itt is a *pszüché*, amely mindkét esetben az összes szellemi tevékenység foglalatja, tehát jelent gondolkodást, érzelmet, akaratot. De az elme szó, amely a *dianoia* szó fordítása, szintén az észre, a gondolkodási képességre, az értelemre vonatkozik. Pál apostol pedig, aki otthon volt mind a zsidó hagyomány, mind pedig a hellén kultúra ismeretében, használja az emberre a *phronészisz* szót, amely az emberi értelmet jelenti. (Ef 1,8) Ugyanitt említi a bölcsességet, a *sophia*-t, amely az ember minden tudományát magába öleli. Máshol Pál még ennél is tovább megy, és említi a lelkiismeretet (Róm 9,1), de ez már olyan valami az emberben, amely az Isten lelke, a Szentlélek által működik. Ugyanitt láthatjuk, hogy a szív nála már inkább az érzelem központja, amely fáj. (Róm 9,2) De még többet megtudunk az emberi lélek Pál szerinti felfogásából, amikor a kor szemléletének megfelelően, de újat hozva, beszél a „testi ember” és a „lelki ember” cselekedeteinek konkrétságáról. A test kívánságaihoz sorolja a paráznaságot, a házasságtörést, a bujálkodást, bálványimádást, ellenségeskedést, viszálykodást, féltékenységet, haragot, önzést, pártoskodást, irigységet, gyilkosságot, részesekedést, dobzódást és egyebeket. (Gal 5,19-21) Akiben pedig Krisztus lakozik, abban a Lélek gyümölcsei találhatóak: szeretet, öröm, békesség, nagylelkűség, szívettség, jóság, hűség, szelídség, mértékletesség. (Gal 5,22) Mármint Pál a testiség és a lelkiség megkülönböztetésével nem a test anyagi és a lélek szellemi tulajdonságait akarja hangsúlyozni, hanem mindkettőre nézve olyan tulajdonságokat fogalmaz meg, amelyeket ma a lélektan körébe sorolunk. Az egyiket rosszként ismerjük, a másikat a jó tulajdonságainkhoz soroljuk. Máris láthatjuk, hogy a keresztyénység mennyi mindent sorol a lelkiség körébe. De tud az értelemről is, amely összefüggésben van az ember logikai képességeivel. Ezt a *dianoia*-t vagy *phronészisz*-t inkább „szellemnek” nevezhetjük. Sietünk észrevenni és leszögezni, hogy e sokféleségben nem látunk éles határokat a testiség, a lelkiség és az értelmi-logikai tulajdonságok között. Ezeket a Biblia írói megkülönböztetik, de nem választják külön egymástól. Az nyilvánvalóan látszik, hogy a bibliai nyelvezet és gondolkodás is megannyi kifejezés használatával próbálja visszaadni azt, hogy mi is az ember. Pontosabban azt, hogy kicsoda az ember. Lényegében a keresztyén fölfogás őrizte a zsidó hagyomány főként *dichotóm* szemléletét²⁰ is,

19 Az 5Móz 6,5 szövegével sem a Mt 22,37, sem a Lk 10,27 nem egyezik. A LXX viszont a héber pontos megfelelőjét hozza, azaz a *kardia*, *pszüché* és *dünamis* szavakat használja. Mt 22,37 a *dünamis*-t *dianoia*-ra cseréli, Lk 10,27 pedig tovább árnyalja a dolgot, és a *kardia*, *pszüché*, *iszchüs*, *dianoia* szavakkal próbálja visszaadni az eredeti héber jelentést.

20 Ugyanezt állapítja meg Ernst-Joachim Waschke: A kert mint metafora az Ószövetségben. In: Orando et laborando. DRHE 2006/2007. évi értesítője. (Szerk.: Kustár Zoltán.) Debrecen, 2007. 96–97.

ugyanakkor egyfajta *trichotóm* szemlélettel egészítette ki, illetve pontosította azt. Árnyalta az ember titkát, de nem nyújtott, mert nem is nyújthatott zárt, minden igényt kielégítő meghatározást az ember kivoltáról. Az embert lehet test-lélek kettősségben szemlélni, lehet test-lélek-szellem hármasságban elgondolni, de lehet még több entitással is fölruházni, hogy közelebb kerülhessünk a titkához. E nyitottságot a keresztyén gondolkodás elősegítette. Egy biztos, hogy az ember titka ugyanúgy titok maradt, mint azelőtt. Sőt, mindmáig az.

Úgy tűnik, a *dichotóm* fölfogás talán jobban előtérbe került és végigvonult a teológia kétezer éves történetén. Az volt a gond, hogy a lélek és a szellem fogalmak egymást jelentésükben gyakran átfedték. Ezt láthattuk az Ószövetségben is. Az újszövetségi fölfogásban már világosabb megkülönböztetés látszik a lélek és a szellem, azaz a *pszüché* és a *dianoia* vagy *phronészisz* között. Nem beszélve arról, hogy Lukács evangélista, de főképpen Pál apostol ismeri és használja a *nous* szót is, amely kimondottan az emberi értelemre, gondolkodásra, gondolkodásmódra, bölcs döntésre, a mindenség átfogó ismeretére, felfogására vonatkozik. Ez az a szellemi tevékenység, tulajdonság, amellyel az ember rendelkezik, de amely fölött ott van Isten bölcsessége. „Az Istennek békessége, amely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni a ti szíveteket a Krisztus Jézusban!” (Fil 4,7) – mondja Pál. Azt is lehetne mondani, hogy ez a *nous* a tudatos létünket jelöli, amely aztán teljesen megváltozhat a krisztusi evangélium hatására, sőt meg is fordulhat, *metanoia* következhet be, azaz megtérés. Ez pedig már a teljes életünk tudatos megfordítását jelenti, amit nem lehet csupán lelki jelenségnek tekinteni, hanem abban ugyanúgy szerepet játszik a tudatos énünk, a szellemünk és a testünk is. Így a későbbi hosszú tisztázódási folyamatban természetesen jelent meg a *trichotómia* is, azaz, hogy az ember test-lélek-szellem hármasságban felépítésű teremtmény. Ezt Pál apostolnál máshol is tapasztaljuk, mert amikor az emberről beszél, akkor azt mondja, hogy elmém tudom, mi a jó, mégis cselekszem a rosszat. (Róm 7) Van tehát bennem valami, ami különbözik a tudati tevékenységtől, valami más, a lélek. Ez indítja ugyanis az embert a bűnre – gondolja Pál. Az apostol ugyan arról beszél, hogy a „testemmel a bűn törvényének szolgálok”, de nem mondja ki, hogy maga a test volna a rossz, mint azt a görögök tették. Itt már ismét azt látjuk, hogy a lelki és a testi jelenségek áthatják egymást, és ugyanakkor összefüggésben vannak az ember értelmi-szellemi alkatelemével is.

Az újkortól napjainkig

Most kihagyunk egy nagyobb korszakot. A középkori jellegű filozófiai gondolkodás legvégén Descartes okozott sok fejtörést. Három szubsztanciát vett alapul: Isten, test, lélek. Ez a lélek azonban nem isteni természetű, hanem az emberben

lévő gondolkodó lélek. Nála az élet központja a szív, de a lélek székhelye az agy. A kettő közötti kapcsolatot valamiféle „életszellemek” közvetítik.²¹ Ezt látva, nem csodálkozhatunk azon, hogy Pascal sem tudta elfogadni a kartézianus szemléletet, és mások is úgy látták, hogy más irányban kell keresni a megoldást. Ez a keresési folyamat beletorkollott egy nagy áramlatba, amikor már Leibnizék korától kezdődően a lélek szellemisége felé fordultak, tehát az emberben lévő olyan entitásra gondoltak, amely annak az anyagtalanságát akarta kifejezni. Hegelt éppen csak megemlíti a maga „világlelkével”, de nem tudjuk elemezni, mert elvisz bennünket valamilyen messzeségbe, ahonnan félő, hogy alig találunk vissza. Nála a mindent átfogó abszolút szellem a szubjektív szellem és az objektív szellem egysége. Ennek az abszolút szellemnek a tapasztalati világban való megjelenése az ember által is érzékelhető valóság. Hogy miképpen fogja föl Hegel és hol helyezi el az embert az ő különös fogalmi rendszerében, megelégszünk Halasy-Nagy József filozófiatörténész megfogalmazásával: „A *szubjektív szellem* három fokozata: a *lélek*, mely a szellem valamely testtel való kapcsolatában. Erről szól az *anthropológia*. A *tudat*, melyben a szellem megkülönbözteti magát a testtől és a külvilágtól, és ezeket mint Nem-Ént állítja magával szembe. Ezt tárgyalja a *phaenomenológia*. S végül a *szellem*, amint az Én és Nem-Én el-lentéit kiegyenlíti. Ennek tudománya a *pszichológia*.”²² A teológiában kölcsönkérték ezeket a gondolatokat. Ravasz László az emberről mint Isten képmásáról ezt írja: „Mi ez a képmás? ... Legrövidebben így fejezhetem ki: az ember szellem. Szellem, amelyik tud önmagáról, szemben áll a világgal, és fölébe kerül. Szellem, amelyik tudja, hogy ő személy, páratlan, egyetlen, eredeti, ismerhetetlen. ... Akkor jelenik meg, amikor az öntudatos emberi szellem Isten gondolatait, Isten közelségének hatásait, Isten akaratát és követeléseit öntudatban és életben egységesen, tisztán, híven és dicsőségesen kisugározza.”²³ Akárhogyan is olvassuk, Ravasz az ember tudatos lényére utal, amikor az embert azonosítja a szellemmel. Mégis azt kell mondanunk, hogy nála a szellem mintha keveredne a korábban említett újszövetségi lélek fogalmával. Annyit bizonyosan érzünk, hogy jó volna valamiféle tisztább fogalmiság felé haladnunk.

A történeti áttekintés nyugtat meg bennünket afelől, hogy a lélek értelmezése terén sokat léptünk előre, de ez még korántsem elégséges, mert az elvonság birodalmából szeretnénk visszajönni a „földre”. A 20. századot ezért még inkább a tisztázódási folyamat jellemezte, amely lényegében már megindult Freud-dal, Jung-gal és tanítványaikkal. Munkásságuk kapcsán már sokkal többet tudtunk meg az emberről mint lélekről, de még a *tudatalattiság* fölfedezése sem jelentette azt, hogy most már világosan meg tudnánk mondani, mi az emberi lélek.

21 Vö. Nagy József: A filozófia története. Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest, 1927. 286.

22 Nagy József: A filozófia története. Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest, 1927. 396.

23 Ravasz László: Az ember Isten képmása. In: Korbán I. Franklin Társulat, Budapest, 1942. 147–148.

Miben különbözik az a tudattól, az ember elméleti tevékenységétől, közelebből a szellemi mivoltától? Fölvetjük újból azt a kérdést, hogy vajon nem volna-e tanácsosabb mégis megkülönböztetni, de nem különválasztani az emberi szellemet és a lelket. Erre a problémára keressük mindenáron a választ. Az ember annyira bonyolult és összetett voltáról van itt szó, amellyel nehezen birkózik korunk valamennyi tudománya.

Matematikus is vagyok, s ezen a jogon bátorodom fehéren-feketén fogalmazni a kérdéseimet. Ha a matematika világára gondolunk, arra a csodálatos szellemi alkotásra, amellyel a világmindenség törvényeit ki tudjuk fejezni, amellyel egyáltalán azokat érthetőbbé tesszük, optimista derűvel tehetjük föl a mosolyfakasztó kérdést ilyen formán: van-e a matematikusnak lelke? Bizonyára mindenki érti, miért állítottuk élére a kérdést. Ugyanis erre a kérdésre nem az analízis vizsgán reszketve álló hallgató fogja megadni a választ, mert ő szorult helyzetében egyből azt mondja, hogy nincs. Ha jelest kap, akkor pedig boldogan kijelenti, hogy van. – Nyilvánvalóan bizonyos tevékenységünk során vannak esetek, amikor az értelmi-szellemi oldal, más esetekben az érzelmi-lelki oldal domináns. A matematika jó példa lehet arra, amikor a szellemi, értelmi, logikai tevékenységünk elsődleges. A másodfokú egyenletet ugyanis nem a lelki tevékenységünkkel fogjuk megoldani, a szerelmi problémáinkra pedig nem igen alkalmazható a másodfokú egyenletek megoldó képletének használatában szerzett jártasságunk. Tehát a matematikusnak is van lelke, de tárgya kifejtésekor inkább a szellemét használja. Az agykutató Freund Tamás professzor is kapcsolatba hozza az agy tudati tevékenységét a lélekkel, később pedig megkülönbözteti a kettőt azzal, hogy a lélek tér és időnélküliségéről beszél, ami viszont nem mondható el a tudatról.²⁴ „... a lélek az agyműködés egészét képes egyszerre áthatni, és egyik a másik nélkül nehezen határozható meg” – állapítja meg Freund professzor.²⁵ Igazából ő is megkülönbözteti a testi, a lelki és tudati (szellemi) tevékenységet, de egymástól elválaszthatatlannak tartja. Négy éve hallottuk Székely György agykutató professzortól, hogy agyunk nemcsak racionális entitás, hanem egyben spirituális is. Sőt, a kettő egymással egyenesen komplementer viszonyban van.²⁶ Szerintem is! Székely professzor is világosan beszél a racionalitás és a spiritualitás megkülönböztetéséről, a komplementaritásban viszont elválaszthatatlanul összekapcsolja őket.

Akkor hát mi a lélek? Mi hordozza a lelket? Örököljük-e a lelkünket? Megszólalnak-e a lélek húrjai, amelyek valami megkülönböztetendő emberi komponensre utalnak? Ezek a kérdések állnak mai előadásaink középpontjában. Hogy

24 Vö. „... Az agy a Teremtő műve...” Freund Tamás agykutatóval beszélget Mezei Károly. Kairosz Kiadó, 2005. 11–12.

25 „... Az agy a Teremtő műve...” Freund Tamás agykutatóval beszélget Mezei Károly. Kairosz Kiadó, 2005. 11–12.

26 Vö. *Székely György*: Rend a koponyában. In: Rend és szabadság a mindenségben. Tudomány és Teológia sorozat. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005. 96–97.

mi a lélek, ezt a kérdést fölítették tavaly Csányi Vilmos akadémikusnak Győrben a Pax Romana tudományos ülésén. Azt a biztatást kaptuk, hogy erre a kérdésre várhatóan 10-12 év múlva elég pontos definíciót várhatunk a tudománytól.

Mit mondjunk a lélekről ma?

Vajon miért érdekes és időszerű a lélekről beszélni? Figyelve a nemzetközi irodalmat, ma már a lélek törvényeiről beszélnek, azt sejtik, hogy amint a fizikai világnak, és a tudományos gondolkodásnak is, úgy a lelki életnek is vannak szabályszerűségei, leírható törvényei, amelyek szerint végbemennének a lelki jelenségek.²⁷ Ennek kutatásához azonban feltétlenül szükség van arra, hogy az antropológiai fogalmaink világosabbak legyenek. A 2003-ban kiadott *Magyar értelmező kéziszótárt* hívva segítségül, s felütve a lélek szónál, határozottan tapasztaljuk a szabatos megfogalmazásra való törekvést. Kiderül, hogy különböző tudományterületek más és másként értelmezik a lélek mivoltát. Egyesek az értelem területére, mások a személyiség akaratára, vagy annak érzelmvilágára gondolnak. Én a lélek általános definíciójának is örültem: „Az emberben az életnek és a személyiségnek a testtől független, anyagtalan hordozója.”²⁸ Ez legalább egyértelmű állásfoglalás. Azért idéztem, mert nem igazán értek vele egyet. Ugyanis a lélek szerintem nem független a testtől. Arra gondolok, hogy a megfogalmazó bizonytalansággal nem a *független* szót szándékozott használni, hanem a *megkülönböztető* szót. A *szellem* szónál is ugyanezt a gondot találtam. Ott azonban már megjelenik az a meghatározás is a többféle értelmezés között, hogy a szellem lényegében *alkotó tudat*. Végül is azt a következtetést érdemes levonnunk, hogy az emberre nézve jobb, ha a *test-lélek-szellem* hármasságot használjuk, nem kizárva azt a lehetőséget sem, hogy még további entitásokkal közelítünk az ember személyének titkához. De a köznyelvünk is igényli ezt a fogalmi tisztázást. Gondoljunk csak arra, hogy a Trinity-kápolnában Newton szobra alatt lévő feliratot magyarra így szokták fordítani: „Newton, aki szellemével felülmúlta az emberi nemet.”²⁹ Vagy Kant rokonszenves alakjáról azt írja egyik neves filozófiatörténészünk: „Az egész teste összeroskadni látszott szellemének súlya alatt.”³⁰ Mindkettőben a két lángelme intellektuális képességéről van szó, amit a szellem szó ad vissza. Nyilvánvalóan e két nagy gondolkodónak nem a lelki tu-

27 Mivel először a teológusokat kérdezték és szólították meg, ezért kaphatta ez a program a *Humiliation Theology* nevet.

28 Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 815.

29 *Simonyi Károly*: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Negyedik átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, 1998. 266. Maga a felirat latinul van: „Newton qui genus humanum ingenio superavit.” Az *ingenium* szó az emberre vonatkozóan valamilyen különleges minőséget jelent, közelebbről az értelmet, a szellemet, a tehetséget, az éles elmét.

30 *Nagy József*: A filozófia története. i. m. 344.

lajdonságait akarták megfogalmazni. Mivel tehát maga a nyelvünk is ilyenén alakul, a szellem szó jelentése pedig változik, eltolódik, érdemes a lélektől megkülönböztetendő entitásként értelmezni. Elválasztani nem akarjuk, mert nem lehet és nem is szabad, hiszen a köznyelvünkben a „jó lelkű” ember szinte ugyanaz, mint a „jó szellemű”. De olyanok is vannak, akik „kiváló szellemi képességekkel” vannak megáldva, de lelkiség tekintetében gonoszak. Mások pedig jólelkűek, de a szellemi teljesítményük nem nagy. A szellem szó a 21. századi nyelvünkben határozottan jobban tükrözi az ember értelmi tevékenységét. Így nyugodtan használhatjuk az emberre a *test-lélek-szellem* hármasságot a maga egységében. Ha pedig a lelki élet területén szeretnénk törvényeket megállapítani, felismerni, akkor ez a hármas egység mindenképpen segítségünkre lesz. Korántsem gondoljuk azonban, hogy mindez elégséges eszköz, mert a három alkatelem összefüggésének, együttműködésének föltárása során a tisztább fogalmiság mellett szükségünk van még egyfajta alkotóan előre vivő szemléletre is. Ha a lelki élet törvényszerűségeit próbáljuk fölfedezni, akkor ez a *szemlélet* elvihet bennünket újszerű dolgok meglátásához.

Miért nehéz ezt a törvényszerűséget fölfedezni? Miért nehéz az új szemléletre rátalálni? Mert az ember nem részekből áll, nem az egzakt tudományos gondolkodás szerint meghatározott alkotóelemekből van összerakva, hanem mindhárom „alkotóeleme” százszázalékos jelenléttel „alkotja” az embert mint egészet. Nem lehet tehát külön vizsgálni az ember lelkét, a testét vagy a szellemi képességeit, hanem mint egységes egészet. Ezt mondhatja velem a teológiai megfontolás is. Eszerint el kell fogadnunk, hogy a teljes emberhez nem a részeken keresztül jutunk el, hanem pontosan fordítva. Ha egyelőre elfogadjuk a trichotóm felépítést, az eredendően hármas egységet alkotó teljes emberből kell kiindulnunk, aki test-lélek-szellem, de oly módon, hogy ezek megkülönböztetendők, mégis el nem választhatók. Mindhárom alkotóelem száz százalékig maga az ember, a test is, a lélek is és a szellem is, mindazonáltal mint teljes egész is csak százszázaléknyi ember lesz. Ez az új szemlélet segíthetne a lélek szabályszerűségeit fölfedezni. Ez lényegében az ember egyik titka! Ez a titok pedig izgalmas programot készít az egész 21. századnak, és még tovább is.

Én azzal a várakozással készültem erre a nyolcadik Tudomány és Teológia Konferenciára, hogy mint eddig is, sokat fogok tanulni a különböző szakterületek eminens tudósaitól. A szemléletem formálását remélem!

Irodalom

„... *Az agy a Teremtő műve* ...”, Freund Tamás agykutatóval beszélget Mezei Károly. Kairosz Kiadó, 2005.

A tudományos gondolkodás nyitottsága. Szerkesztette: Gaál Botond és Végh László. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2007.

- Bibliai lexikon.* Írták: Czeglédy Sándor–Hamar István–Kállay Kálmán. Sylvester kiadó, Budapest, 1931.
- CSIA LAJOS: *Bibliai lélektan.* Százszorszép Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 1994.
- ELŐD ISTVÁN: *Katolikus dogmatika.* Szent István Társulat, Budapest, 1983.
- HALASY-NAGY JÓZSEF: *Az antik filozófia.* Danubia kiadás, Budapest, 1934.
- KISS SÁNDOR: *Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat.* Ref. Konvent Sajtóosztálya, 1956.
- KUSTÁR ZOLTÁN: *A Lélek megelevenítő ereje az Ószövetségben,* Református Tiszántúl 2006/3, 4–7.
- Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- NAGY JÓZSEF: *A filozófia története.* Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest, 1927.
- NYÍRI TAMÁS: *A filozófiai gondolkodás fejlődése.* Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- Rend és szabadság a mindenségben.* Szerkesztette: Gaál Botond és Végh László. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005.
- SIMONYI KÁROLY: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig.* Negyedik átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, 1998.
- SZÉKELY GYÖRGY: *Rend a koponyában.* In: Rend és szabadság a mindenségben. Tudomány és Teológia sorozat. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2005.
- The Greek New Testament.* United Bible Societies, London, 1966.
- VARGA ZSIGMOND J.: *Újszövetségi görög-magyar szótár.* Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1992.
- WILBER, KEN: *The Marriage of Sense and Soul.* Random House, New York, 1998.
- WOLFF, HANS WALTER: *Az Ószövetség antropológiája.* Harmat-PRTA, Budapest, 2001.